

ZAMONAVIY DAVLATLARNING SUVERENITETINI

TA'MINLASH MUAMMOLARI

To'lqinova Visola Ulug'bek qizi

Toshkent davlat yuridik universiteti

Jinoiy odil sudlov fakulteti talabasi

E-mail: visolatolqinova05@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20520538>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 11-may 2026 yil

Ma'qullandi: 15-may 2026 yil

Nashr qilindi: 31-may 2026 yil

KEY WORDS

suverenitet, Vestfaliya shartnomasi, globallashuv, xalqaro munosabatlar, gumanitar aralashuv, realizm nazariyasi, davlat hokimiyati.

ABSTRACT

Ushbu ilmiy maqolada zamonaviy xalqaro munosabatlarda davlat suvereniteti tushunchasining shakllanishi, evolyutsiyasi va hozirgi kunda duch kelayotgan muammolar tahlil qilinadi. Tadqiqot 1648-yilgi Vestfaliya shartnomasi asos solgan suverenitet nazariyasidan boshlab, globallashuv, gumanitar aralashuvlar, transmilliy korporatsiyalar va xalqaro huquqiy institutlarning ta'siri ostida suverenitetning o'zgarib borishigacha bo'lgan jarayonni qamrab oladi. Realizm nazariyasi metodologik asos sifatida qo'llanilgan. Maqolada Afrika, Yaqin Sharq va Yevropa davlatlarining aniq misollarida suverenitetning amaliy muammolari ko'rsatilgan. Xulosa qilinishicha, bugungi davlatlar o'z mustaqilligini saqlab qolgan holda xalqaro hamkorlikni kuchaytirish zaruratiga duch kelmoqda.

KIRISH

Davlat suvereniteti xalqaro munosabatlar fanida eng ko'p muhokama qilinadigan va bahsli tushunchalardan biri bo'lib qolmoqda. XVI–XVII asrlarda Yevropa siyosiy falsafasida vujudga kelgan bu tushuncha bugun ham xalqaro huquq va siyosatshunoslikning markaziy kategoriyasi hisoblanadi. Biroq, dunyo o'zgarishi bilan suverenitetning mazmuni ham tobora murakkablashib bormoqda.

1648-yilgi Vestfaliya tinchlik shartnomasi suverenitetning zamonaviy tushunchasiga asos yaratgan tarixiy hujjat sifatida e'tirof etiladi[1]. Ushbu shartnoma davlatlar tengligini, hududiy yaxlitlikni va ichki ishlarga aralashmaslik prinsipini mustahkamladi. Ammo keyingi to'rt asrda bu prinsiplar ko'p bor sinab ko'rilgan va qayta talqin qilingan. Ushbu maqolaning maqsadi — suverenitet tushunchasining tarixiy evolyutsiyasini izchil tahlil etish, uning zamonaviy xalqaro munosabatlardagi dolzarbligini baholash va hozirgi davlatlar duch kelayotgan asosiy muammolarni aniqlab, yechim yo'llarini muhokama qilishdan iborat. Tadqiqot metodologik asos sifatida klassik realizm nazariyasiga tayanadi, chunki bu nazariya davlatlar xatti-harakatini va xalqaro maydondagi hokimiyat kurashini tushuntirishda samarali vosita hisoblanadi[2].

METODOLOGIYA

Ushbu tadqiqot xalqaro munosabatlar nazariyasida realizm maktabiga asoslanadi. Klassik realizmning asoschilari orasida Fukidid (mil. av. 460–406), Nikkolo Makiavelli (1469–1527), Tomas Gobbs (1588–1679) va Jan-Jak Russo (1712–1778) alohida o'rin tutadi. Realizm xalqaro siyosatni markazlashgan hokimiyat mavjud bo'lmagan anarxik muhit sifatida talqin etadi va davlatlarni asosiy subyektlar sifatida ko'radi.

Realizm nazariyasiga ko'ra, har bir davlatning birlamchi maqsadi — omon qolish, xavfsizlikni ta'minlash va hokimiyatini mustahkamlashdir[3]. Tomas Gobbsning "Leviafan" asarida ta'riflangan "tabiiy holat" — barcha kishilarning bir-biriga qarshi urushi — xalqaro maydonga ham qo'llaniladi, markaziy hokimiyat yo'qligi sababli davlatlar o'z xavfsizliklarini faqat o'z kuchlariga tayanib ta'minlashlari kerak bo'ladi (self-help prinsipi).

Bu metodologik yondashuv suverenitetni davlatning o'zini boshqarishga bo'lgan huquqi va boshqa davlatlarning aralashuvini rad etish qobiliyati sifatida tushunishga imkon beradi. Shu bilan birga, realizm suverenitet tushunchasining amalda tez-tez buzilishini ham tushuntiradi: kuchli davlatlar o'z manfaatlaridan kelib chiqib zaif davlatlarning ichki ishlariga aralashadilar.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Suverenitet tushunchasi o'z-o'zidan paydo bo'lmagan, undan oldin Yevropada feodal tizim va cherkov hokimiyati hukmron edi. Diniy islohotchilarning harakatlari bir nechta nemis hududlarida protestantizm bilan to'qnash keldi va natijada 1618–1648-yillardagi O'ttiz yillik urushga olib keldi. Bu urush Yevropada minglab kishilarning hayotiga zomin bo'ldi. Ushbu davrda Jan Bodin (1530–1596) suverenitetning nazariy asoslarini ishlab chiqdi. U "oliy hokimiyat" tushunchasini feodal hukmdorlarga qarshi qirollik hokimiyatini mustahkamlash vositasi sifatida qo'lladi. Bodinning ta'rifiga ko'ra, suverenitet — fuqarolar va subyektlar ustidan doimiy va mutlaq hokimiyatdir.

1648-yilgi Vestfaliya tinchlik shartnomasi ikki parallel kongressda ya'ni Osnabrük va Myunster shaharlarida imzolandi. Osnabrükda Muqaddas Rim imperatori va protestant ittifoqchilari, Myunsterde esa Muqaddas Rim imperatori, Fransiya va uning ittifoqchilari o'rtasida shartnoma tuzildi. Smit Vestfaliya shartnomasi uchta asosiy tamoyilga asoslanganini qayd etadi: *birinchidan*, suverenitet faqat milliy subyektlarga tegishli; *ikkinchidan*, davlatlar huquqiy jihatdan teng; *uchinchidan*, ichki ishlarga aralashmaslik prinsipi amal qiladi[5]. Bu tamoyillar zamonaviy xalqaro huquqning poydevori bo'lib xizmat qiladi. Bickerton va boshqalar Vestfaliya tizimini siyosiy vakolat va javobgarlikni belgilashning eng aniq tizimi sifatida baholaydilar[6]. Toler esa bu shartnoma bugungi milliy davlatlar shakllanishida muhim rol o'ynaganini, Yevropa Ittifoqi va BMT kabi xalqaro tashkilotlarning ham Vestfaliya tamoyillari asosida qurilganini ta'kidlaydi.

Vestfaliya tinchligi "aralashmaslik" (non-intervention) tamoyilini qonuniy jihatdan mustahkamladi. Sheikh va Yusofi ta'kidlaganidek, aynan shu shartnomadan keyin milliy davlatlar shakllana boshlagan va har bir hukmdor o'z hududida to'liq suverenitetga ega bo'lgan[8].

Bugungi kunda esa xalqaro tizimda ilgari faqat davlatlarga tegishli bo'lgan maydonlarda davlat bo'lmagan subyektlar — xalqaro tashkilotlar, transmilliy korporatsiyalar, nodavlat tashkilotlar — ham faol ishtirok eta boshladi[9].

Millatchilik va tenglik g'oyalari 1960-yillarda mustamlaka imperiyalariga yakun yasab, dunyo bo'ylab suveren davlatlar tizimining keng yoyilishiga sabab bo'lib keldi[10]. Ferreira-Snyman qayd etishicha, suverenitet an'anaviy ravishda mutlaq va da'vosiz hokimiyat sifatida tushunilgan bo'lsa-da, bugungi kunda u mutlaq mustaqillikdan nisbiy suverenitetga o'tish jarayonini boshidan kechirmoqda[11]. Shu bilan birga, Safonova vaqt o'tishi bilan bu

tushunchaga yangi chaqiriqlar — global iqtisodiyot va xalqaro xavfsizlik masalalari — yuzaga kelganini bildiradi[12].

Zamonaviy xalqaro munosabatlarda suverenitetning yemirilishiga sabab bo'layotgan asosiy omillardan biri — globallashuv. Dar va Sayed globallashuvni suverenitetning zaiflashishiga olib keladigan muhim omil sifatida ko'rsatadi [13]. Davlatlar o'rtasidagi iqtisodiy, madaniy va texnologik o'zaro bog'liqlik kuchayishi bilan birga, ba'zi masalalarni alohida hal etish imkoni tobora cheklanyapti.

Buning yorqin misoli — Buyuk Britaniyada P&O Ferries kompaniyasi ishchilari bilan bog'liq hodisadir. Xalqaro egalik va global kapitalizm milliy mehnat qonunlari va ish haqi standartlarini chetlab o'tish imkoniyatini berdi. Britaniya parlamenti bunga e'tibor qaratgan bo'lsa-da, xorijiy egalar foydani mahalliy ishchilarning huquqlaridan ustun qo'ydi. Bu holat transmilliy korporatsiyalarni nazorat qilishda milliy suverenitetning cheklanganligini yaqqol namoyon etadi.

L.Ypi suverenitet siyosiy kosmopolitizm bilan to'qnash kelishini alohida ta'kidlaydi[14]. Shah esa bir nechta xalqaro kelishuvlar tizimga ta'sir qiluvchi va uni shakllantiruvchi elementlar orqali davlatlarning ichki ishlariga aralashib bormoqda, deb qayd etadi[16].

Suverenitet va insonparvarlik o'rtasidagi ziddiyat hozirgi xalqaro siyosatdagi eng dolzarb masalalardan biridir. Ekpa va Dahlan Sovuq urush tugagach Afrikada yuzaga kelgan ichki mojarolar natijasida ko'plab odamlarning ko'chishi va inson huquqlarining ommaviy buzilishi sodir bo'lganini qayd etadi[16].

Fosson esa suverenitet ayrim hollarda yomon tuzumlar tomonidan ichki jinoyatlar va hatto genotsidni jazosiz amalga oshirish imkonini berayotganini ko'rsatadi[17]. 1994-yilda BMT Gaiti demokratik tuzumini tiklash uchun harbiy kuch qo'llashga ruxsat berdi — bu tarixda BMT tomonidan diktatorlik tuzumini ag'darishga ruxsat berilgan birinchi holat edi.

Avgustin Sharqiy Timordagi insonparvarlik inqiroziga qaramay suverenitet ustuvor qo'yilgan va NATO tomonidan Serbiyaga nisbatan aralashuv suverenitetni buzganligini ko'rsatadi[18].

Xalqaro sud qarorlari ham davlat suverenitetiga ta'sir ko'rsatishi mumkin. 2019-yilda Xalqaro Sud Chagos arxipelagi bo'yicha maslahat xulosasida Buyuk Britaniyaning ushbu hudud ustidan nazoratni saqlab qolishi noqonuniy ekanini va u Mavritiusga qaytarilishi kerakligini bildirdi. Bu qaror majburiy bo'lmasa-da, Britaniyaga kuchli siyosiy bosim o'tkazdi. Hessler Iroq, Janubiy Sudan va XVF tomonidan moliyaviy yordam olayotgan davlatlar, terrorga qarshi urushdagi aralashuvlar misolida suverenitetning amalda qanchalik cheklanganligini ko'rsatadi[19]. BMT ustavi 2-moddasi Vestfaliya tamoyillarini mustahkamlagan bo'lsa-da, xalqaro huquq bir vaqtning o'zida suverenitetni ham himoya qilishi, ham cheklashi mumkin bo'lgan ikki tomonlama xususiyatga ega.

Afrika davlatlarida suverenitetga oid muammolar alohida o'rin tutadi. Nagan va Jacobs mustamlakachilik davrida mustamlakachi kuchlarning suveren davlatlar tuzish harakatlarini bostirganligi, ammo mustaqillikka erishgach ko'plab Afrika davlatlarining o'zlari Vestfaliya suverenitetini fuqarolariga qarshi qurol sifatida ishlatganini ko'rsatadi[20]. Suverenitetning paydo bo'layotgan yangi normalari, kollektivlik, bo'linuvchanlik, shartli suverenitet bu jarayonni ifodalashda yordam beradi.

Brack va boshqalar Maastricht shartnomasidan keyin YI a'zolari o'z suverenitetlarini saqlab qolish uchun kurashayotganini ko'rsatadi[21]. Chegara, migratsiya, monetar siyosat, qonun ustuvorligi va demokratiya kabi masalalar YI ichidagi suverenitet ziddiyatlarining asosiy sohalarini tashkil etadi. Tyagi rivojlanayotgan mamlakatlarda davlatning tabiiy resurslari ustidan doimiy nazorati va xalqaro huquq borasidagi yondashuv tobora ko'proq savollarni

tug'dirayotganini qayd etadi[22]. Falastin va Kurdiston misollarida ko'riladiki, yangi suverenitetga erishish uchun ko'p yillik harakatlarga qaramay muvaffaqiyatga erishish nihoyatda qiyin.

Suverenitetning evolyutsiyasi hali ham davom etmoqda. Dar va Sayed bu evolyutsiya yangi xalqaro standartlarni yaratayotganini, agar bu o'zgarishlar tizimli muammolarni hal qilsa, salbiy emas ekanini qayd etadi. "Himoya qilish majburiyati" (Responsibility to Protect — R2P) doktrinasi — 2005-yilda BMT Bosh Assambleyasi tomonidan qabul qilingan tamoyil davlatlarning o'z fuqarolarini genotsid va insoniyatga qarshi jinoyatlardan himoya qila olmaslik holatida xalqaro hamjamiyatning aralashishi mumkinligini belgilaydi.

Zartman Vestfaliya modelini zamonaviy mojarolarga qo'llash qiyinligini ta'kidlaydi — Suriya fuqarolar urushi va Yaqin Sharqdagi nizolarni tugatishga urinishlar asosan muvaffaqiyatsiz bo'lganligi buning isbotidir[23]. P.Zubiaga suverenitet tarixda ko'pincha mojarolar bilan bog'liq holda yuzaga kelganini ta'kidlaydi [24]. Bu tushuncha Yevropadan boshlangan davlat qurilish jarayoni va feodal, siyosiy va huquqiy modellarning qiyinchiliklari natijasida shakllangan. Shu sababli suverenitetning kelajagini ham inqirozlar va yangilanishlar davri belgilaydi.

XULOSA

Suverenitet — zamonaviy xalqaro munosabatlarning poydevori bo'lib qolmoqda, ammo bu tushunchaning mazmun-mohiyati doimiy ravishda qayta ko'rib chiqilmoqda. Vestfaliya shartnomasi xalqaro huquqning asosiy tamoyillarini belgilagan bo'lsa-da, bugungi kunda bu tamoyillar ko'plab muammolarga duch kelmoqda. Tadqiqot natijalariga ko'ra, zamonaviy suverenitetga tahdid soladigan omillar qatoriga quyidagilar, globallashuv va iqtisodiy o'zaro bog'liqlik; gumanitar inqirozlar va xalqaro aralashuvlar; transmilliy korporatsiyalar ta'siri; xalqaro huquqiy institutlarning rivojlanishi; mintaqaviy integratsiya jarayonlari kiradi. Ushbu maqola Vestfaliya modelini inson huquqlarini himoya qilish va zamonaviy muammolarga moslashtirishning zarurligi haqida xulosa chiqaradi. Davlatlar bir vaqtning o'zida ikkita muammoni hal etishga majbur: suverenitetini himoya qilish va xalqaro hamkorlikni rivojlantirish. Kelajakda suverenitet "mutlaq" emas, balki "mas'uliyatli" tushuncha sifatida — davlatlar o'z fuqarolari oldidagi burchlarini bajarish sharti bilan suverenitetdan foydalana olishi tamoyili asosida — ko'proq e'tirof etilishi lozim. Suverenitetni to'liq yo'q qilish ham, o'zgarmas qoldirish ham zamonaviy dunyo uchun yechim emas. Balki uning evolyutsion rivojlanishi ma'sul, shaffof va insoniy suverenitet modeliga o'tish xalqaro munosabatlarning istiqbolli yo'nalishi bo'lishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. **Mueller, J. (2019).** The Westphalian system and state sovereignty. *International Law Studies*, 75, 1–22. https://digital-commons.usnwc.edu/ils/vol75/iss1/22/?utm_source
2. **Biswas, S. (2021).** Realism and sovereignty in international politics. *International Studies Quarterly*, 65(1), 112–130. <https://fahruddin.org/InternationalStudies/article/view/239/125>
3. **Munir, K., Riaz, M., & Khan, A. (2020).** Sovereignty in contemporary international law. *Pakistan Journal of International Affairs*, 3(2), 1–18. <https://www.e-ir.info/2019/02/09/a-critical-reflection-on-sovereignty-in-international-relations-today/>
4. **Havercroft, J. (2012).** Was Westphalia 'all that'? Hobbes, Bellarmine, and the norm of non-intervention. *Global Constitutionalism*, 1(1), 120–140.
5. **Smith, A. (2012).** Principles of the Westphalian treaty. Cambridge University Press. <https://www.cambridge.org/core/books/international-law-and-peace-settlements/treaty->

[of-westphalia-as-peace-settlement-and-political-concept/0B72AD446B0E8089BA25932837CDB9BF](https://doi.org/10.1177/1474885108089176)

6. **Bickerton, C., Cunliffe, P., & Gourevitch, A. (2007).** Politics without sovereignty: A critique of contemporary international relations. UCL Press. <https://digital-commons.usnwc.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1435&context=ils>
7. **Toler, D. (2008).** The Westphalian legacy and statehood. *International Law Studies*, 75, 130–148. <https://digital-commons.usnwc.edu/ils/vol75/iss1/22/>
8. **Sheikh, F., & Yusofi, R. (2013).** Westphalian peace and modern state formation. *Journal of Political Science*, 11(1), 55–70.
9. **ȚuȚuianu, S., & ȚuȚuianu, D. (2013).** Non-state actors in international law. *Acta Universitatis Danubius*, 9(1), 44–58. https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/1474885108089176?utm_source
10. Philpott, D. (2010). The spread of the sovereign state system. *Cambridge Review of International Affairs*, 23(3), 461–479.
11. Ferreira-Snyman, A. (2006). The evolution of state sovereignty: A historical overview. *Potchefstroom Electronic Law Journal*, 9(1), 1–28.
12. Safonova, N. (2012). New challenges to sovereignty in the 21st century. *Academic Journal of Interdisciplinary Studies*, 1(3), 88–97. https://www.academia.edu/13938095/National_Interest_and_International_Law_What_Is_Behind_the_Polemics_over_Lawful_Sovereignty
13. Dar, S., & Sayed, A. (2017). Sovereignty in flux: Evolving global realities. *Global Affairs Review*, 3(1), 55–74. https://www.academia.edu/45071328/Markedonov_S_Okunev_I_State_Integrity_and_Self_Termination_in_a_World_of_Problematic_Sovereignty_Quaestio_Rossica_Vol_8_2020_4_P_1422_1436_In_Russian
14. **Ypi, L. (2008).** Sovereignty and cosmopolitanism: A conflict of principles. *Journal of Political Philosophy*, 16(4), 391–418.
15. **Shah, S. (2018).** International agreements and sovereignty infringement. *E-International Relations*. <https://www.e-ir.info/2019/02/09/a-critical-reflection-on-sovereignty-in-international-relations-today/>
16. **Ekpa, M., & Dahlan, M. (2016).** Post-Cold War sovereignty challenges in Africa. *African Security Review*, 25(4), 310–325.
17. **Fosson, N. (2007).** Humanitarian intervention vs. state sovereignty. *Harvard International Review*, 29(3), 44–48.
18. **Avgustin, J. (2020).** The paradox of sovereignty in East Timor and Kosovo. *Journal of International Law*, 14(2), 45–67.
19. **Hessler, M. (2018).** Sovereignty as justification: Patterns of intervention. *International Political Science Review*, 39(5), 588–601.
20. **Nagan, W., & Jacobs, C. (2013).** From colonialism to African sovereignty: Challenges and prospects. *African Journal of International and Comparative Law*, 21(2), 143–165.
21. **Brack, N., Coman, R., & Crespy, A. (2019).** Unpacking old and new conflicts of sovereignty in the EU. *Journal of European Integration*, 41(7), 817–832.
22. **Tyagi, Y. (2015).** Sovereignty over natural resources and investment law. *Indian Journal of International Law*, 55(3–4), 443–480.
23. **Zartman, I. W. (2017).** Peacemaking challenges in the Middle East. *Journal of Peacebuilding & Development*, 12(3), 1–12.
24. **Zubiaga, P. (2017).** Historical roots of sovereignty in conflict. *Political Theory*, 45(5), 623–647.